

Att möta flickors berättelser om svåra livssituationer

Anneli Nielsen

Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Umeå universitet
anneli.nielsen@educ.umu.se

Although not always referred to explicitly as reflexivity, the project of examining how the researcher and intersubjective elements impact on and transform research has been an important part of the evolution of qualitative research (Finlay 2003, p. 5).

Mitt avhandlingsprojekt handlar om tonårsflickors livsberättelser.¹ Det gemensamma för de flickor som intervjuats är att de på olika sätt och i varierande utsträckning upplevt svårigheter under uppväxten. Ett reflexivt förhållningssätt är enligt min uppfattning en förutsättning för att bedriva forskning på ett etiskt och transparent sätt och det har därför präglat mitt avhandlingsarbete. Reflexivitet inom kvalitativ forskning handlar om att ständigt ifrågasätta vad vi vet och hur vi vet något (Hertz 1997). Det kräver att forskaren vänder blicken även mot sig själv och sina egna förutsättningar (Finlay 2003). Genom ett reflexivt förhållningssätt kan forskaren öka sin egen medvetenhet om hur hennes egen position och hennes egna intressen och erfarenheter påverkar och är en del av alla faser i forskningsprocessen (Harding 1986). Att situera sig själv som forskare och att synliggöra sin egen forskarblick innebär därmed en stor utmaning.

¹ Under två år har elva tonårsflickor och unga kvinnor mellan 16 och 20 år intervjuats vid tre eller fyra tillfällen. Flickorna har rekryterats till studien genom ledare för statliga institutioner samt för en tjejgruppsverksamhet. Det övergripande syftet är att utifrån en grupp tonårsflickors livsberättelser undersöka hur de berättar om och reflekterar över sig själva och sina liv, i synnerhet i relation till skolan och de människor de mött där men också i relation till familjen och kamrater. Primära frågeställningar är: *Hur situerar flickorna sig själva i berättelserna, i förhållande till de sammanhang de ingår och ingått i? Hur gestaltas handlingsutrymme/agency i deras berättelser?* Intervjuerna har varit ostrukturerade och semistrukturerade och de har varat mellan 60 och 180 minuter. Flickorna kommer att intervjuas igen inom ett år och de kommer då att få möjlighet att ta del av några av mina tolkningar av deras berättelser.

Under dialogkonferensen i Halden presenterade jag ett antal metodologiska aspekter på mitt avhandlingsprojekt. Den övergripande fråga som lyftes till seminariet löd: *Hur kan vi som forskare förhålla oss reflexiva till såväl forskningsprocessens olika stadier som till vår egen forskarblick och till våra möten med människor och deras berättelser?* Syftet med föreliggande text är att föra ett resonemang kring just den frågan samt att ge en bild av hur reflexivitet får betydelse i min forskning. Texten består av en kortfattad beskrivning av reflexivitet samt hur jag förhåller mig till reflexivitet som praktik. För att synliggöra det reflexiva arbetet vävs i denna beskrivning en skildring av metodologiska aspekter från mitt avhandlingsprojekt in. Texten avrundas med några sammanfattande reflektioner.

Ett reflexivt förhållningssätt

Reflexivitet kan förstås från olika horisonter (Finlay 2003). I min tolkning handlar reflexivitet om att se mitt eget seende (Keith & Pile 1993) samt om att situera mig själv som forskare i förhållande till relevanta kontexter, relationer och till olika stadier av forskningsprocessen (Hertz 1997). Andersson (2003, p. 30) poängterar dock att reflexivitet inte handlar om att ”berätta så mycket som möjligt om författarjaget själv ” eller om att auktorisera dess position. Hon menar att reflexivitet snarare handlar om att använda författarjaget som en position för ytterligare problematisering (ibid.). I min tillämpning av reflexivitet används flera nivåer av reflexiv praktik och den främsta inspirationen hämtas från feministiska filosofers tolkningar av reflexivitet (t ex Haraway 2003; Harding 1993; Hertz 1997). Finlay (2003) ger en beskrivning av olika varianter av reflexivitet och av dessa närmar jag mig framförallt de som hon benämner som *reflexivitet som intersubjektiv reflektion* samt *reflexivitet som social kritik*. I texten som följer resoneras kring två stadier i forskningsprocessen (forskarens känslomässiga engagemang samt forandet av teoretiskt ramverk) och samtidigt relateras dessa till de ovan nämnda varianterna av reflexivitet.²

Intersubjektiv reflexivitet

² Denna uppdelning av forskningsprocessen samt appliceringen av varianterna av reflexivitet skall inte betraktas som statisk. Alla varianter av reflexivitet har betydelse i alla delar av forskningsprocessen men i föreliggande text har jag för tydlighetens skull applicerat dem på två skilda faser i forskningsprocessen.

Intersubjektiv reflexivitet fokuserar på forskarens inre och här är en radikal självreflexiv medvetenhet i centrum. ”*The self-in-relation-to-others*” (Finlay 2003, s 8) utgör både mål och studieobjekt och en kritisk blick vänds mot forskarens känslomässiga investering i såväl forskningsprocessen som helhet som i de relationer som byggs upp mellan forskaren och de utforskade. I mitt avhandlingsprojekt har jag tagit del av flickors berättelser om sina liv och jag har mött flickorna på vitt skilda platser. Fem av flickorna fanns vid tiden för våra intervjuer på en av Statens Institutionsstyrelses (SiS) låsta institutioner för flickor, ett så kallat paragraf 12-hem. De fem flickorna var omhändertagna enligt LVU (Lagen om vård av unga) eller dömda enligt LSU (Lagen om slutna ungdomsvård).³ Deras berättelser om livet tog jag del av på en institution, där dörrar och fönster är låsta, där saxar och knivar är gömda, där det finns ett rum för sönderslagna möbler, där hårda restriktioner och klara regler råder och där flickorna sitter på obestämd tid – i väntan på något eller inget. Den andra gruppen flickor träffade jag genom en tjejgruppsverksamhet som är knuten till en stor ungdomsverksamhet. Flickorna har själva sökt sig till verksamheten och de bestämmer själva när de vill vara med och när de vill avsluta. Berättelserna som de lät mig ta del av, formades i verksamhetens lokaler, en verksamhet som är gjord för och många gånger av ungdomar. Vi möttes på sjunde våningen, en våning som sjuder av liv och rörelse, i ett rum som kallas för Vardagsrummet.

Flickornas berättelser har till stor del handlat om svåra livssituationer. Under tiden för intervjuandet var det många gånger svårt att hantera deras berättelser då de berörde mig på både ett professionellt och personligt plan. Jag upptäckte att olika teman i berättelserna berörde mig på varierande sätt samt också att de olika platser där intervjuerna genomfördes var av stor vikt för hur jag känslomässigt reagerade på berättelserna. Tidigt under intervjuandet insåg jag att mina känslor och tankar inför flickornas berättelser är viktiga både för stunden och också för mina kommande tolkningar och analyser. Hur kan min känslomässiga investering synliggöras, bearbetas och komma till användning i forskningsprocessen? Hur kan idéer om intersubjektiv reflexivitet appliceras och sättas i rörelse?

Minnesarbete

³ För närmare beskrivning av LVU och LSU se <http://www.statinst.se/zino.aspx?articleID=147>

I mitt arbete med mina känslor inför såväl mötena med flickorna som inför flickornas berättelser har individuellt minnesarbete utgjort ett reflexivt verktyg. Minnesarbete var och är än idag främst en kollektiv process där gapet mellan teori och erfarenhet överbringas samt där sociala processer blir synliggjorda, sönderdelade och kritiserade. Det utgör också en grund för en förändring av våra betraktelser av våra egna och andras erfarenheter (Kaufman et al. 2008). Jag tolkar det som att minnesarbete är ett verktyg för att synliggöra och ifrågasätta både känslor, erfarenheter och förförståelse. Såväl makt som sociala relationer och sammanhang har betydelse. Sedan 1970-talet har modellen utvecklats och använts inom en rad olika sammanhang (se t ex Karin Widerberg 2008, Davies 2008). Karin Widerberg (2008) har utarbetat en modell för individuellt minnesarbete och hennes modell har inspirerat mig. I individuellt minnesarbete handlar det om att skriva ned minnen från centrala teman och forma dessa minnen som berättelser. Centrala frågor för individuellt minnesarbete är: vad kan jag minnas, hur minns jag det och hur tolkade jag situationen. Widerberg menar att:

...it is the theme and not the I that is the primary focus in memory-work, the I, and the construction of the I in any story of oneself, will always be lurking in the background. The thematic focus in memory-work does not eliminate or deconstruct the I: it simply gets constructed in another way. And, I would hold, it is precisely in how this method can contribute to another construction and understanding of the I, that it has something to offer to auto/biographical research (p. 155).

I min tillämpning av minnesarbete skriver jag ned mina tankar kring specifika teman, händelser och situationer från mina möten med flickorna och också minnen från ”gamla” upplevelser från min barndom och ungdom som kan relateras till det som flickorna berättar och det som jag i stunden upplever.⁴ I mina beskrivningar försöker jag utgå från mina minnen av mina egna känslor. Jag skriver aldrig i direkt anslutning till när jag upplever något. Istället skriver jag om minnena vid bestämda tillfällen.⁵ Mina minnen gestaltar i det här sammanhanget främst en forskarblick, och de är också konstruerade i skrift och i någon sorts ensamhet. Det ska dock inte tolkas som att den reflexiva blicken

⁴ Det finns en rad olika teman som varit och är i fokus för mitt individuella minnesarbete, som t ex; minnen av mitt eget föräldraskap, minnen om mina föräldrar, minnen från min skolgång, minnen från erfarenheter av mobbning, minnen från möten med flickorna etc.

⁵ Widerberg menar att: *Dealing with one memory at a time also helps to make it visible in a more concrete and detailed way, which in itself furthers and stimulates the memory process, with the result that new insights can be gained. We can see new things, or maybe see old things in a new way (s 158).*

skall stanna vid *självet* och vid det blotta synliggörandet av *självet*. Då blir reflexivitet som intersubjektivitet endast en fetisch som cirkulerar runt ett självcentrerat författarjag (Probyn 1993). Syftet är inte att privilegiera författarjaget utan att göra möjlig en granskning och en problematisering av den seende blicken (se Andersson 2003, p. 30-31 för en djupare diskussion). Det skall alltså istället tolkas som att minnena är konstruerade för att utgöra och synliggöra ett reflexivt arbete, för att möjliggöra en gestaltning av mina upplevelser och min förståelse samt för att utgöra ett komplement till en ytterligare problematisering av mina tolkningar och analyser av flickornas berättelser. När erfarenheter och minnen synliggörs ges också en möjlighet för ett kritiskt granskande av erfarenheten. Med synliggörandet kan också forskarens erfarenheter och känslor sättas i ett historiskt och kulturellt sammanhang där en ytterligare problematisering av maktförhållanden kan komma till stånd.

I den variant av reflexivitet som lyfts fram i texten ovan är jag som forskare, mina erfarenheter, tankar och känslor av betydelse och synliggörs. I den andra varianten av reflexivitet är teoretiska ställningstaganden i främsta fokus.

Reflexivitet som social kritik

När *reflexivitet* utgör ett verktyg för *social kritik* är maktrelationer mellan forskare och utforskade av central betydelse. Sociala kategorier såsom kön och klass står i fokus och den sociala konstruktionen av makt synliggörs genom ett starkt teoretiskt ramverk (Finlay 2003). Jag betraktar det teoretiska ramverket som ramar in min avhandling som en kropp av idéer och begrepp som hjälper mig att studera och tolka sociala fenomen samt bidrar med en modell kring hur strukturer, diskurser och sociala system kan tolkas, förstås och i slutändan förändras (se Anyon 2009 för en djupare diskussion). Dessutom bidrar ett synliggörande av de ställningstaganden som legat till grund för formandet av det teoretiska ramverket till ett reflexivt arbete. Teorier fördjupar och vidgar också forskningsprocessen och höjer och berikar även betydelsen av det empiriska arbetet. Teorin är ett komplement till empirin som ger mig som forskare större möjligheter att utveckla den analytiska, kritiska och emancipatoriska kraften i den empiriska delen av forskningen (ibid.). Valet av teoretiska verktyg är därmed ett viktigt och krävande moment inom forskningen. Hur kan ett synliggörande av det teoretiska ramverket göra maktrelationer synliga? Hur kan ett teoretiskt ramverk stödja och utgöra en grund för en reflexiv social kritik?

För att förstå mina teoretiska ställningstaganden och resonemangen kring dessa är det inledningsvis nödvändigt att förstå från vilken position dessa ställningstaganden görs. Ett grundantagande i min avhandling är att den sociala kontexten och den sociala position som flickorna befinner sig i påverkar deras möjligheter. Flickornas erfarenheter och möjligheter är avhängiga även andra sociala kategorier, såsom klasstillhörighet, etniskt ursprung, sexualitet och ålder. För att förstå villkor och möjligheter för flickorna är det av vikt att undersöka både hur, när, varför och på vilket sätt flickan och kategorin flicka blir synlig och uttrycks i ett specifikt sammanhang, samt hur maktskillnader kring flickan och kring kategorin flicka skapas (se Nielsen 2009). Detta grundantagande medför att avhandlingen bedrivs inom ramen för ett feministiskt perspektiv och feministisk epistemologi (syn på kunskap). Anderson (2003) menar att:

Feminist epistemology and philosophy of science studies the ways in which gender does and ought to influence our conceptions of knowledge, the knowing subject, and practices of inquiry and justification. It identifies ways in which dominant conceptions and practices of knowledge attribution, acquisition, and justification systematically disadvantage women and other subordinated groups, and strives to reform these conceptions and practices so that they serve the interests of these groups (p. 1).

I mitt val av vetenskapsteoretisk utgångspunkt har jag strävat efter att skapa ett dynamiskt verktyg som möjliggör en kritisk tolkning av relationer och faktorer på såväl struktur- som individnivå. Verkttyget skall kunna fånga både strukturer och faktorer som kan betraktas som mer fasta i sin form samtidigt som det skall kunna gripa rörelsen och förändringen. Det skall också göra möjlig en tolkning av makt, handlingsutrymme, motmakt och motstånd mellan, inom och kring såväl de sociala strukturerna som kring den sociala gruppen och den enskilda individens situation. Jag vill betrakta individen i ett sammanhang, jag vill ställa hennes erfarenheter i centrum, jag vill utgå från hennes situation och jag vill sträva mot förändring. Den teoretiska ansats som ligger till grund för kommande avhandling tar därför avstamp i kritisk teori inspirerad av feministisk ståndpunktsteori. Rasmussen (1996) menar att:

*...a critical theory can change society. Critical theory is a tool of reason which, when properly located in a historical group can transform the world (...)
Critical Theory derives its basic insight from the idea that thought can transform itself through a process of self-reflection in history (p. 1996).*

Kritisk teori vilar på förutsättningen att samhället karaktäriseras av historicitet. Det innebär att nutida förhållanden är socialt, kulturellt och historiskt konstruerade samt att de kan förändras genom politiska och sociala handlingar. En annan aspekt av kritisk teori är att den låter oss betrakta relationen mellan sociala strukturer och aktörsskap/agency som dialektal, vilket med andra ord innebär att mänsklig kunskap om strukturer och dess roll i det vardagliga livet kan skapa grund för förändringar av strukturen. En tredje aspekt av kritisk teori medvetandegör förtryck och pekar mot möjligheter för förändring (Agger 2006 ref. i Nolan 2009, s 30). Under avhandlingsarbetet har kritisk teori väglett mig i utformandet av forskningsfrågan, i metodologiska ställningstaganden, i valet av undersökningsobjekt och i valet av analysredskap. Kritisk teori kombineras av en tolkande ansats och ett kritiskt ifrågasättande av den sociala verkligheten. Verkligheten tas här inte för given och i fokus för en kritisk tolkning finns därför det som kan betraktas som socialt föränderligt. Sociala förhållanden anses vara historiskt och kulturellt skapade samt starkt präglade av maktassymetrier. Den kritiska teorins kunskapsintresse är en reflektion och ett ifrågasättande av aktuella förhållanden. Teorin betonar kritisk värdering och överskridande. Samhälleliga förståelseramar måste därför förstås utifrån sin motsats och utifrån möjligheten av ett kvalitativt annorlunda tillstånd (Alvesson & Sköldberg 2008).

Synliggörande av teoretiska ställningstaganden bidrar till att göra forskningen mer transparent. Det ska dock poängteras att dessa ställningstaganden grundar sig i mina erfarenheter, i min förförståelse och från min sociala position. I texten försöker jag synliggöra mina val och ställningstaganden och jag vill poängtera att detta synliggörande inte syftar till att auktorisera och legitimera mina val. Tanken är att synliggörandet skall erbjuda en möjlighet till dialog, en vidare problematisering av maktrelationer samt en ytterligare dimension av reflexivitet.

Avslutande reflektion

I min studie har jag mött tjejer som på olika sätt haft en svår uppväxt. Många av samtalen har kommit att handla om svåra upplevelser och det har funnits och finns fortfarande en rad kritiska hållpunkter i studiens genomförande. Föreliggande text har visat hur jag som forskare strävar efter att applicera ett reflexivt förhållningssätt till olika faser i forskningsprocessen. Att synliggöra personliga erfarenheter, förförståelse, känslomässiga investeringar, personliga och forskningsbaserade ställningstaganden är av yttersta vikt för att situera och bedriva en reflexiv och transparent forskning. Texten har bara visat fragment av

det komplicerade arbete som ett reflexiv förhållningssätt innebär och det återstår många svåra delar i mitt fortsatta arbete med avhandlingen.

Tillämpningen av reflexivitet i forskning innebär en balansgång mellan (1) att å ena sidan skriva fram den personliga erfarenheten som något personligt unikt som inte är möjlig att ifrågasätta och att å andra sidan hänge sig åt självcentrering, (2) mellan att å ena sidan "lura" läsaren och lyfta fram oväsentliga fakta om forskarens egen person och å andra sidan "lura" läsaren med en självutlämnande ärlighet som till synes ger den "riktiga bilden" (se Andersson 2003, p. 30-31). Ett reflexivt förhållningssätt medför att jag som forskare måste rikta fokus mot den seende blicken och synliggöra denna. Samtidigt måste jag problematisera det som blir synligt och sätta detta i ett historiskt och kulturellt sammanhang och ställa frågor som:

Hur kan jag tolka mina egna tolkningar, synliggöra mitt eget synliggörande, minnas mina egna minnen och berätta mina egna berättelser så att min position i sammanhanget blir lagom synlig? Vem är jag i allt det här, mot vilka berättelser skapas jag och hur får detta jag betydelse i mötet med, i skapandet och i tolkningen av andras livsberättelser?

Referenser

- Alvesson, M. & Skoldberg, K. (2008) *Tolkning och reflektion*. Lund: Studentlitteratur.
- Anderson, E. (2010) *Feminist Epistemology and Philosophy of Science*.
<http://plato.stanford.edu/entries/feminism-epistemology/>
- Andersson, Å. (2003) *Inte samma lika. Identifikationer hos tonårsflickor i en multietnisk stadsdel*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Anyon, J. (2009) Introduction: Critical Social Theory, Educational Research, and Intellectual Agency. In Anyon, J. (ed.) *Theory and educational research: toward critical social explanation*. New York: Routledge.
- Bronwyn, D. (2008) Practicing Collective Biography. In Hyle E. A., Ewing S. M., Montgomery D. & Kaufman S. J. (eds.) *Dissecting the mundane. International perspectives on memory-work*. Lanham: University press of America.
- Finlay, L. (2003): The reflexive journey: mapping multiple routes. In Finlay, L. & Gough, B. (eds.) *Reflexivity: a practical guide for researchers in health and social sciences*. Oxford: Blackwell Publishing Company.

- Gough, B. (2003): Deconstructing reflexivity. In Finlay, L. & Gough, B. (eds.) *Reflexivity: a practical guide for researchers in health and social sciences*. Oxford: Blackwell Publishing Company.
- Harding, S. (1986) *The Science Questions in Feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Haraway, D. (2003) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. In Harding, S. (ed.) *The feminist standpoint theory reader. Intellectual & Political controversies*. New York and London: Routledge.
- Hertz, R. (ed.) (1997) *Reflexivity and voice*. Thousand Oaks, Calif: Sage Publications.
- Kaufman S. J. et al. (2008) Philosophy and Overview of Memory-work. In Hyle E. A; Ewing S. M; Montgomery D. & Kaufman S. J. (eds.) *Dissecting the mundane. International perspectives on memory-work*. Lanham: University press of America.
- Keith, M. & Pile, S. (1993) Conclusion: Towards new radical geographies. In Keith, M. & Pile, S. (eds.) *Place and the Politics of Identity*. London och New York: Routledge.
- Nielsen, A. (2010): Flickor i skolsvårigheter. In Frih, A-K. & Söderberg, E. (eds.) *En bok om flickor och flickforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Nolan, K. (2009) Critical Social Theory and the Study of Urban School Discipline. I Anyon, Jean (ed.) *Theory and educational research: toward critical social explanation*. New York: Routledge.
- Probyn, E. (1993) *Sexing the Self. Genders Positions in Cultural Studies*. London och New York: Routledge.
- Rasmussen, D. M. (1996) Critical Theory and Philosophy. I Rasmussen, D. M. (ed.): *The handbook of critical theory*. Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Widerberg, K. (1999) Alternative Methods – Alternative Understandings: Exploring the Social and the Multiple 'I', through Memory-Work. In *Sociologisk Tidsskrift* 1999 (2): 147-161.

Elektronisk källa

Statens Institutionsstyrelse: Vad är LVU? Hämtad 100419 från <http://www.stat-inst.se/zino.aspx?articleID=147>